

Igor Grdina

HRAST SE OMAJE IN HRIB, ZVESTOBA SLOVENCU NE GANE!

Cesar Franc Jožef v slovenski literaturi

18. avgusta 1910 so v Ljubljani na spomeniku cesarja Franca Jožefa našli vazo posebne sorte - nočno posodo.¹ Ker je "stari gospod" prav tega dne praznoval 80. obletnico svojega rojstva, je nenavadna počastitev simbola njegove prisotnosti na Kranjskem dobila poseben pomen, čeprav ni bilo nikoli ugotovljeno, ali je pri vsej stvari šlo za nonšalanten izraz boheemskega življenjskega sloga ali za politično demonstracijo. Ne glede na to, da so se Slovenci ponašali z izjemno dolgotrajno zvestobo habsburški hiši, je bilo v začetku 20. stoletja celo že pri njih mogoče naleteti na posameznike, ki so ostajali hladni ob vztrajno gojenem cesarskem kultu. Vsakršnemu tradicionalizmu sovražni duh futurizma, ki je v letih pred prvo svetovno vojno ušel iz steklenice, je odmeval tudi v prostoru med Alpami in Jadranom (pisatelj Vladimir Levstik, publicist Vladimir Svetek), prav tako pa so se krepili radikalno jugoslovanski pogledi, ki se niso ustavljali ob črno-žoltilih mejnikih. Pisatelj Ivan Cankar je leta 1913 na nekem javnem predavanju v Ljubljani vzkliknil: "Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji!"² Po njegovem mnenju je bila rešitev za Slovence

zgolj v "zvezni republiki jugoslovanski".³ Oblast je resolutno ukrepala in ga za teden dni zaprla, vendar je socialdemokratski časnik Zarja ob njegovi vrnitvi na prostost hudomušno zapisal: "Poznati mu ni, če se je kaj poboljšal."⁴ Sicer pa je imel Cankar prav, ko je sodil, da so se odločujoči krogi cesarske Avstrije "odlikovali" z neverjetno neumnostjo: pobudnika za postavitve Francjožefovega spomenika v kranjskem glavnem mestu, ljubljanskega župana Ivana Hribarja, je policija zaradi njegovega neoslavističnega mišljenja, ki pa nikakor ni bilo nelojalno do monarhije, ob izbruhu prve svetovne vojne zaprla in ga pozneje konfinirala v Abtenau na Salzburškem.

V svojih spominih je Hribar zapisal:

"Ko sem bil leta 1896. poklican v Budimpešto, da se zahvalim na potrditvi za župana, sprejel me je cesar Fran Josip I. jako laskavo. Leta 1897. poklican sem bil v Ischl, da cesarju poročam o novem julijskem potresu. Cesar me je sprejel v svoji pisarni, se o razmerah v Ljubljani natančno informoval in je kazal veliko zanimanje za delo občinskega sveta po prvem potresu. Vtis teh

¹ I. Hribar, *Moji spomini II*, Ljubljana 1984, 115; 607.

² I. Cankar, *Zbrano delo XXV*, Ljubljana 1976, 394.

³ I. Cankar, n. d., 230.

⁴ I. Cankar, n. d., 397.

dveh avdijenc name je bil tak, da nisem izključeval možnosti s primernim postopanjem zainteresovati cesarja tudi za politične težnje slovenskega naroda. Ker se je bližala petdesetletnica njegovega vladanja in sem vedel, da se bo po vsej državi svečano proslavljala, dejal sem si, da bi se dalo morebiti zadobiti cesarjevo naklonjenost, ako se mu postavi v Ljubljani spomenik. To pa v zvezi s potresom v letu 1895., vendar tako, da bi ta spomenik pomenil poklonitev vsega slovenskega naroda. V ta namen sklical sem /.../ župane vseh slovenskih občin v Ljubljano. Občine same sem bil že pred tem povabil, naj prispevajo za spomenik. /.../ Upanje, katero sem vezal na cesarjev spomenik, je, žal, bilo prazno. Dogodki so me poučili, da je cesarski dvor mnenja, da vsa poklonstvena dejanja našega naroda na cesarjev naslov niso nič drugega, ko dolžni pozdrav sužnjev: 'ave Caesar, morituri Te salutant.'"⁵

Zato ni nič čudnega, da je prav Ivan Hribar 29. oktobra 1918 ob desetih dopoldne z balkona ljubljanskega deželnega dvorca proglasil rojstvo "svobodne Jugoslavije".⁶ Zanj je upal, da bo neporušljivo utelešenje sna o vsakršni pravici, vendar je bil potem nad stvarnostjo v novi državi bridko razočaran: ob razsulu kraljevine Karadjordjevičev je skoraj devetdesetleten naredil samomor. Tudi njegovemu spomeniku Franca Jožefa usoda in zgodovina nista prizanesli: po koncu prve svetovne vojne so kip "starega gospoda" sneli s postavka in ga nadomestili s soho enega največjih slovenskih znanstvenikov, Franca Miklošiča. Cesarja dvojne monarhije je nadomestil cesar slavistov.

Bolj kot župana Hribarja, ki se je zavedal, da okoli leta 1900 spodobno mesto ne more shajati brez podobe vladarja, so habsburške oblasti čislale "dežele Kranjske sivega poglavarja" Franca pl. Šukljeta - pa čeprav je le nekaj mesecev po katastrofi cesarske armade pri Kraljevem Gradcu leta 1866 pil na zdravje "severnega strica",⁷ carja vseh Rusov Aleksandra II. Premeteni Šuklje, ki je kariero začel kot radikalen liberalec, pa je potem evoluiral k zmernežem ("elastikarji") in nazadnje celo k političnemu katolicizmu, si je znal pridobiti občudovalce v vplivnih krogih dvojne monarhije: trdno sta mu zaupala vodja parlamentarne desnice v zlatih letih Taaffejevega cesarskega kabineta Karl grof Hohenwart in

sposobni ministrski predsednik Max Vladimir baron Beck. Po prvi svetovni vojni je ta jezično vseskozi izjemno spretni politik, ki je blestel v državnozborskih polemikah z vodilnimi predstavniki leve (Armand baron Dumreicher, Ernst von Plener) in se nazadnje uspel zriniti na fotelj kranjskega deželnega glavarja, napisal precej pikre spomine, v katerih je upodobil tudi Franca Jožefa.

Šukljetov "stari gospod" je "naravnost nedostopen v svojem veličanstvu, prevzet od domišljije, da je on neposredno od Boga pozvan na

⁵ I. Hribar, *Moji spomini I*, Ljubljana 1983, 307.

⁶ I. Hribar, *Moji spomini II*, 274 in dalje.

⁷ F. Šuklje, *Iz mojih spominov I*, Ljubljana 1926, 49.

vlado." Opisan je kot monarh, ki "niti s svojimi resortnimi ministri ni govoril o politiki, temveč zgolj o resortnih vprašanjih", v čemer se je razlikoval od "mladega kavalerijskega častnika" - pranečaka Karla (ta je s svojim notranjim ministrom Handl-Mazzettijem o ruski februarški revoluciji leta 1917 razpravljala kar po telefonu).⁸ Medtem ko je bil Karel za slovenskega pričevalca "naivnež", "cesarski mladič" in "siromak",⁹ je Franc Jožef živo naslikan kot navadnemu zemljanu izkustveno komaj dostopen vladar. Zato ni presenetljivo, da se v Šukljetovem tekstu pojavlja predvsem skozi navedbe besed drugih ljudi: najkritičnejša sodba o njem je - značilno - položena v usta grofu Hohenwartu, ki je v dneh krhanja Taaffejevega "železnega obroča" dejal: "Das Unglück Österreichs ist: sein Kaiser ist ein Mensch ohne Charakter!"¹⁰

Vendar je stari cesar v Šukljetovih zapiskih navzoč tudi telesno, saj je slovenskega poslanca ob otvoritvi prvega dela Turske železnice leta

1905 povabil k pogovoru. Ves prizor je opisan takole:

"Vožnja se je pričela na zapadnem kolodvoru na Dunaju, tam se je zbrala sijajna družba povablencev. Peljali smo se s separatnim vlakom, sestavljenim iz samih spalnih vagonov prvega razreda. Cesar sam se je peljal do Schwarzacha z dvornim vlakom, od Schwarzacha naprej sta se združila oba vlaka.

Med vožnjo se mi dostavi pismo v zaprti kuverti, opremljeno z znamenji najvišjega dvornega urada. Odprem ga ter berem, da me je 'Njegovo veličanstvo izvolilo pozvati k razgovoru na postaji v Schwarzachu'. Tja smo prišli približno ob sedmih zjutraj, takoj smo se podali na odkazano mesto, kjer so nas postavili tako, da smo tisti, ki smo bili poklicani na razgovor, stali v prvi vrsti, za nami pa drugi gospodje, katerih ta čast ni bila doletela. Razvrščeni smo bili tako, da so na skrajnem levem krilu stali državni poslanci iz vojvodine Salzburške, potem so prišli na vrsto koroški poslanci, s Kranjskega jaz itd. /.../ Omenjam, da so se take procedure vršile z največjo točnostjo in hitrostjo. Cesarjeva vprašanja so bila vedno skrbno pripravljena, zelo kratka in precizna. Kratek odgovor in reč je bila za posameznika pri kraju. Jaz sem bil na vrsti menda četrtri. Slišal sem, da so se vsa cesarska vprašanja tikala vedno le železnične proge in gospodarskih posledic te železnične zgradbe. Mislil sem tedaj, da bo hotel cesar tudi z menoj govoriti o istem predmetu in sem bil že prikril odgovor tako, da bom pri tej priliki upletel tudi absolutno potrebo, da se sedaj Turska železnica tudi direktno zveže s podaljšanjem dolenjske proge do hrvaškega železniškega omrežja. Debelo sem torej gledal, ko me cesar, pristopivši k meni, s kratkim poklonom naenkrat vpraša: 'No, sedaj bo pa menda že enkrat konec obstrukcije v kranjskem deželni zboru?' Bil sem v največji zadregi. Kaj storiti? Ako odgovorim, da bo obstrukcije v kranjski deželni sobani takoj konec, kakor hitro se odstrani pri naši /tj. katoliški/ Slovenski ljudski/ stranki osovraženi deželni predsednik baron Hein, je bilo gotovo, da mi cesar Franc Jožef očitno pred tako mnogoštevilnim občinstvom pokaže svojo najhujšo nemilost. Ako pa se uklonim njegovi volji ter izrazim svoje prepričanje, da se ustavi cesarju tako zoprna obstrukcija, potem sem moral biti uverjen, da me

⁸ F. Šuklje, *Iz mojih spominov III*, Ljubljana 1929, 173, 174.

⁹ F. Šuklje, n. d., 174.

¹⁰ F. Šuklje, n. d., 12.

dr. Šušteršič kot načelnik Slovenske ljudske stranke /ki je tedaj stal takoj za Šukljatom in mu tako rekoč dihal za ovratnik/ po njemu pristopnih glasilih na kosce raztrga ter mi kot škodljivcu strankinih interesov nabavi celo vrsto sočnatih nezaupnic. Na noben način prijetna situacija! Ali k sreči sem si znal pomagati. Poklon cesarju, potem se vzravnam ter hladnokrvno odgovorim: 'Veličanstvo! Usojam se, najvdaneje javiti, da že od l. 1895 nisem več član kranjskega deželnega zbora.' Očividno se je enkrat izjemoma pripetila pomota dotičnemu kabinetnemu tajniku, kateremu je bila poverjena sestava vprašanj; bil sem pač že tako zvezan s kranjsko deželo, da si me je mogel predstavljati le kot deželnega poslanca. Franc Jožef je za trenutek obstal. Vidno je iskal predmeta novemu vprašanju; ker pa ni takoj dobil primerne, je zopet malo pokimal z glavo in šel naprej k mojemu sosedu. Ko je bil 'cercle' pri kraju, mi poreče Šušteršič: 'Vi ste le vražji lisjak, da ste se tako srečno rešili iz te grde zagate!'"¹¹

Čeprav gre za v bistvu nepomembno anekdoto, je spominopisec zelo minuciozno pristopil k opisovanju svojega srečanja s starosvetnim vladarjem. Priče smo tenkočutnemu izmenjavanju spominske in podoživljajske perspektive (prim. uporabo različnih slovničnih časov!), poleg tega pa zna pripovedovalec pri bralcu ustvariti primerno veliko pričakovanje v smislu zgodovinske važnosti tekstnega dogajanja. A ta se nenadoma sesuje pod težo dejanskosti, se pravi protokolarne izpraznjenosti. Navsezadnje navedeni pasus zapusti celo vtis groteskne igre senčnih lutk. Prav dobro pa služi za prikaz Šukljatove virtuoze politične spretnosti, ki je blestela tudi v najbolj kočljivih trenutkih...

Čeprav je dal Šuklje enemu svojih memoarskih del naslov *Sodobniki, mali in veliki*, ni čisto jasno, kako je sodil o Francjožefovem formatu. Natančen opis bežnega srečanja z vladarjem bi kazal na to, da ga je že sama monarhova osebnost silila k priznavanju njegovega izjemnega pomena in dostojanstva, vendar je "stari gospod" v resnici prikazan kot zelo neboljšen človek. Kot cesar je samo "paradni konj" in suženj svojega aparata: celo za njegove spodrsrljaje so krivi drugi, saj mu vnaprej predpisujejo praktično vsako besedo.

Pripovedovalec nato še stopnjuje neugodno podobo cesarske Avstrije: "V Badgasteinu pa nismo bili nič kaj zadovoljni! Kar nas je bilo gostov, bi morali vsi obedovati skupno s cesarjem na dvornem obedu, kamor smo bili tudi povabljeni, ali pri starorenomiranem 'Straubingerju' niso imeli dovolj velike dvorane. Zaradi tega je v starem hotelu s cesarjem mogel kositi le razmerno manjši del povabljenec, ministri, solnograjski nadškof /.../ in od državnih poslancev le zastopniki solnograjske vojvodine. Za vse druge pa je bilo kosilo v novozgrajeni dependensi Straubingerjevega hotela. S to razdelitvijo bi bili sicer lahko zelo zadovoljni, ker naravnost povedano, smo se pri nas bolj neženirano zabavali, kakor bi se vpricho cesarja - toda kosilo! /.../ Pri železnici, katere zgradba je stala toliko milijonov, pač ni prišlo v poštev, če bi dala država še nekaj stotakov več za primeren obed. Tako pa čisto navadna krčemska kuhinja: na mizi samo avstrijsko vino /.../, nič šampanjca in, kar sem posebno pogrešal, nobenih cesarskih smotk! Glasno smo zabavljali in srčno smo se smejali dovtipu, ki ga je napravil Šušteršič, češ: 'Meine Herren, das heutige Mittagessen ist eine direkte Verbalinjurie!' Bliskoma se je Šušteršičev 'calembourg' razširil po vsej družbi in zvedeli so o njem tudi gospodje, ki so bili s cesarjem kosili!'"¹²

Za tem je natančno popisani privatni banket, ki sta si ga v Salzburgu privoščila Šuklje in Šušteršič. Plzensko pivo, sherry, bordojec, rensko vino in šampanjec so oba možaka privedli do tega, da sta se pobratila... Skratka: v miniaturni je prikazan ves ponarejeni blišč podonavske monarhije, ki je na politični sceni včerajšnjega sveta poskušala igrati vlogo velike sile, kar pa v resnici ni več bila. Tudi državni rituali so vse glasneje opozarjali na to. Ko je cesar leta 1914 končno "zajahal konja", se je pokazalo, da je državi od zmagovalnih časov grofa Radetzkega ostala le še po njem imenovana koračnica Strauša očeta.

Šukljatova kritično intonirana pričevanja o Francu Jožefu so se lepo skladala z duhom časa po prvi svetovni vojni: izkušnja velikega spopada je ljudi prepričevala, da so v včerajšnjem svetu, ki ga je potem Stefan Zweig napravil za nostalgije vrednega, dejansko živeli v kraljestvu slepil. Ni bilo naključje, da so slovenski liberalci leta 1919 na knjižni trg lansirali prevod precej

¹¹ F. Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, Ljubljana 1933, 264, 265.

¹² F. Šuklje, n. d., 266.

pikantnih spominov grofice Larisch na zgode in nezgode habsburškega dvora (naslov je bil prav dramatičen: "Razkrinkani Habsburžani"). Šuklje, ki je bil po izobrazbi zgodovinar, se je pri slikanju podobe "starega gospoda" precej opiral na sodbe svojega mnogo znamenitejšega kolega in učenca Josepha Redlicha.

V pričevanjih slovenskih politikov se je ohranilo tudi nekaj reminiscenc na Francožefov obisk Kranjske 1883. Vladeur je bil tedaj na vrhuncu svojih moči. Josip Vošnjak je v spominih zapisal:

"Kake malenkosti včasi človeka razburjajo, posebno če se suče v dvorskih krogih, kaže sledeči slučaj. Imeli smo večerno sejo državnega zbora. Minister Pražák je prišel k seji že bolj pozno, po 8. uri. /.../ Pozdravim ga, on stopi k meni /.../ 'Kako pa ekscelenca, da danes v fraku?' 'Bil sem pri dvornem obedu.' 'Vas je nagovoril cesar?' 'Da.' 'Če smem biti tako indiskreten, kaj ste se menili s cesarjem?' Vedel sem, da Pražák ne bo ničesar povedal. 'Nič posebnega: saj ob takih prilikah, ko blizu stoječi poslušajo vsako besedico, se govori le o navadnih stvareh.' - Umolkne, a čez malo časa nadaljuje. - 'Danes se mi je pripetila majh-

na nezgoda, ki mi je še zdaj prav neprijetna, ko se je spominjam. Pri obedu mi je iz neprevidnosti kanila kaplja omake na mojo srajco na prsni. Hitro sem jo pobrisal, a ostala je rjava pega, kakor vidite, /.../ in glejte, ko je cesar z menoj govoril, se mi je zdelo, da zmerom gleda na to pego, in postal sem prav zmeden.'

Moral sem se na tihem smejati. Ali ni smešno, da si mož, ki je slovel zavoljo svojega demokratičnega mišljenja, glavo beli zaradi take malenkosti? Pa seve od cesarja nagovorjen biti, je že marsikaterega spravilo v zadrego. Evo en tak smešen slučaj! Leta 1883. /.../ sem bil tudi povabljen na obed v tačasem /ljubljskem/ deželnem dvorcu, kjer je cesar stanoval. Po obedu je bil v sosednji dvorani, kakor navadno, cerkel, pri katerem so stali povabljeni gostje v vrsti, ki jo je cesar obhodel, imajoč za vsakega nagovor in kakšno majhno vprašanje. Zraven mene je stal nadporočnik. Cesar ga vpraša, pri katerem vojaškem oddelku da služi. 'Pri tem in tem' - ne vem, kakšnega je imenoval, toda mož naenkrat postane ves rdeč in hitro blebeto: 'Pardon, pri tem in tem' in povedal je drugi oddelek. Cesar ga je malo začudeno pogledal, potem pa rekoč 'Dobro, dobro!' stopil naprej.

Ko smo se razšli, se mi je smilil siromak, ker je bil še ves razburjen, da se je tako blamiral pred cesarjem. Tožil je, da je sploh silno nervozen in da je, ko ga je cesar nagovoril, postal ves zmešan. Tolažil sem ga, da se je kaj takega že večkrat prigodilo in da cesarju gotovo le dopade, če ljudje vsled velikega respekta pred njim postanejo zmedeni.”¹³

Seveda je tudi Šuklje pisal o tedanjem dogajanju v Ljubljani:

“Prišli so slavnostni dnevi šeststoletnice združenja Kranjske dežele s habsburško hišo, prišel je cesarski obisk in ž njim vred tista zmes hlinjenega in pristnega patrijotičnega navdušenja. Ne morem tajiti, tudi mnogo, mnogo istinite gorečnosti za cesarja se je javljalo pri tej priliki. Na lastne oči sem videl, kako so na cesti poklekile kmetška dekleta, ko se je cesar mimo njih peljal v svoji kočiji. Toliko časa in tako sistematično se je v šoli in v cerkvi, v časopisih in društvih širila avstrijska legenda o nedosežnih vrlinah habsburških vladarjev, da so naposled v istini imeli starega vladarja neglede na njegova svojstva za vzor vseh kreposti.

Opetovano sem bil pri tej priliki sprejet od cesarja. Takrat, ko se mu je predstavil na kolodvoru deželni zbor, potem ko sem vodil deputacijo dolenjskih mest ter mu izročil prošnjo Dolenjske za željno pričakovano železnico, dalje ko mu je odposlanstvo 'Slovenske Matice' z njenim predsednikom županom Grassellijem poklonilo spominsko knjigo in končno, ko mu je profsorski zbor ljubljanske gimnazije bil predstavljen. Pri tej predstavi si je senior nas profesorjev, stari Valentin Kanschegg dovolil na cesarsko vprašanje, koliko časa služi, šaljivi odgovor: 'Majestät, ich bin noch ein Professor aus dem Antediluvium', ali Fran Josip ni razumel nobene šale ter je vidno ogorčen nesrečnemu šaljivcu pokazal hrbet.”¹⁴

A da vladar, ki tisti čas še ni bil tako star, kot so ga v spominu ohranile kasnejše dobe, ni bil docela brez smisla za humor, je dokazal leta 1882, ko je popotoval po Primorskem. V zgodovinsko-memoarski knjigi Goriški Slovenci namreč Andrej Gabršček poroča o Francjožefovem obisku v Bovcu, kjer sta monarhu bila predstavljena lokalna velmoža, župan Jonko in njegov "alter ego", občinski tajnik Kofol. Možaka "sta imela

nekaj čudno skupnega, namreč strahovit - nos. Takih dveh eksemplarjev ni bilo najti v vsej državi. Kofolov nos je bil kakor debela oblica, iz katere so rastle mali nosiči, poraščeni z dlako in prav ostudni. Jonkov nos pa se je po vsem vrhu še raztegnil v dva podaljška". Ko je oba trška mogotca videl cesar, se je komaj ubranil smeha. Pozneje je Franc Jožef često pripovedoval o tej "bovški specialiteti" "v jako jovialni obliki".¹⁵ Nedvomno je vladarsko dostojanstvo od cesarja marsikdaj terjalo potlačitev elementarnih človeških reakcij. Prav tako pa je res, da so si ljudje prenekatero podrobnost zapomnili samo zato, ker je bila tako ali drugače povezana z osebnostjo "starega gospoda", ki se je s svojo nesodobno podobo že za življenja zapisal v spomin zgodovine.

Po drugi svetovni vojni je svoji srečanju z nekdanjim habsburškim vladarjem opisal tudi znameniti slovenski slavist Matija Murko. Takole pravi:

"Ko sem bil cesarju Francu Jožefu pri obisku avstrijskega muzeja za narodopisje predstavljen kot novi profesor za Gradec, se je izrazil: 'Ein sehr schwieriger Posten.' Moje imenovanje za rednega profesorja slovanske filologije v Gradcu je bilo izvršeno 11. aprila 1902 in ob koncu aprila sem že bil na svojem mestu. Ko sem se prišel zahvalit cesarju Francu Jožefu, me je do neke mere presenetil z izjavo, da mora biti slovenščina prav zaostala, kakor so to ponavadi govorili v protislovenskih birokratskih in vojaških krogih. Jaz sem mu odgovoril, da ima slovenščina celo biblijo in prvo slovnico iz istega /tj. 16./ stoletja kot nemščina.”¹⁶

Zares: "stari gospod" se za Slovence ni posebej zanimal in jih tudi ni poznal v omembe vredni meri. Iz časnikarskih poročil je mogoče razbrati, da se je ob svojih obiskih v prostoru med Alpami in Jadranom najbolj zanimal za znanje nemščine pri lokalnem prebivalstvu. Le tu in tam je spregovoril kako frazo po slovensko. Franc Jožef pač ni zaman poudarjal, da je nemški knez. Kot tak je tudi prispeval 10.000 kron za gradnjo nemškega gledališča v Ljubljani.¹⁷ Vsota res ni bila bogve kako visoka, toliko večji pa je bil simbolični pomen te geste v času, ko je država slovenskemu narodu odrekala celo srednje šolstvo v materinščini in so se zaradi utrkvističnih gim-

¹³ J. Vošnjak, *Spomini, Ljubljana 1982*, 482, 483.

¹⁴ F. Šuklje, *Iz mojih spominov I*, 99.

¹⁵ A. Gabršček, *Goriški Slovenci I, Ljubljana 1932*, 212.

¹⁶ M. Murko, *Spomini, Ljubljana 1951*, 130.

¹⁷ I. Hribar, *Moj spomini II*, 114, 115.

nazij majale vlade (koalicijski kabinet kneza Windischgraetza je moral zaradi zapletov s celjsko slovensko-nemško nižjo gimnazijo leta 1895 odstopiti).

Kljub močni vpetosti slovenske literature v srednjeevropski duhovni prostor je v njej cesarski kult razmeroma šibak in žanrsko omejen. Pojavi se v baročni panegirični poeziji 2. polovice 18. stoletja (Anton Feliks Dev oz. o. Janez Damascen slavi podvige Jožefa II. in spomin Marije Terezije), vrhunec pa doseže v psevdoklasiističnih verzifikacijah Jovana Vesela Koseskega (1798-1884). Nato počasi izzveneva v ponavljanju že znanih formul do propada cesarske Avstrije 1918. leta. Zaradi izjemne dolžine svoje vlade je Franc Jožef osrednji lik slovenskega slavnega pesništva (po količini verzifikacij se mu le od daleč približujeta maršal Tito, ki ga je A. J. P. Taylor nekoč imenoval za poslednjega Habsburžana, in kralj Srbov, Hrvatov in Slovencev Aleksander Karadjordjević).¹⁸

Temeljni obrazec slovenske panegirične poezije je v prvi polovici 19. stoletja ustvaril Jovan Vesel Koseski, ki je še v časih Metternichovega absolutizma uspel povezati porajajočo se nacionalno idejo in habsburški državni patriotizem. Ko je leta 1844 cesar Ferdinand potoval po južnih kronovinah svoje monarhije, ga je Vesel v imenu Slovenije zaneseno pozdravil z bombastično odo, v kateri je retorično učinkovito zatrdil: "Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincu ne gane!"¹⁹ Oblasti, ki so jih ganljivi izlivi ljubezni do dinastije očitno zazibali v sladak sen o brezpogojnem sprejemanju predmarčnega režima v prostoru med Alpami in Jadranom, so povsem spregledale, da je miselni svet pesmi že postavljen na narodnostni temelj in da v bistvu presega "Ordnungsdenken". Cenzura ni opazila, da je Slovenija, ki v bobnečih distihih proslavlja duševno precej omejenega vladarja, zgoj zaželena dežela prihodnosti, ne pa formalnopravno obstoječe dejstvo. Metternichov sistem, ki z narodi kot pozitivnimi dejavniki državne politike preprosto ni računal, je sam dopustil, da je duh nacionalizma v prostoru med Alpami in Jadranom ušel iz steklenice in se začel širiti v javnosti. Slovenci so si to dobro zapomnili, saj so v dobi cesarja Franca Jožefa vedno znova oživljali Veselove formulacije razmerja med narodom in

dinastijo (Lovro Toman, Simon Gregorčič, Janez Mencinger, Franc Ksaver Meško, Anton Medved, Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko). Celo mladoslovenski liberalec Josip Stritar (1836-1923), ki je v 60-letih 19. stoletja ostro obračunal s proizvodi muze konservativističnega staroslovenskega "mojstra pevca" Koseskega, je v svoji slavlilni poeziji evociral njegove misli. Izmenjavala so se le obdobja, ko so Francjožefovi častilci poudarjali načelno brezrezervno zvestobo Slovencev prestolu (Bachov neoabsolutizem, prva svetovna vojna), in časi, ko so skušali takšno stališče tudi racionalno utemeljiti z vladarjevo naklonjenostjo do naroda (zlasti v Taaffejevi eri: Janez Mencinger je Franca Jožefa leta 1879 razglasil kar za "narodov očeta"²⁰). Prvaki lokalnega Parnasa so se na deklarativni ravni vse od Veselove upesnitve Francjožefovega vladarskega gesla Viribus unitis (1850) zavzemali za sodelovanje narodov pod habsburškim žezlom, toda vse večji razcvet nacionalizma, ki je od kulturne ideje poznega 18. stoletja prešel v politično misel in proti letu 1900 celo v gospodarsko načelo (gesla kot *Hie Deutsche - Hie Slowenen* in *Svoji k svojim*), je tovrstne vizije ponižal na raven manifestativnih gesel.

Vsebinsko izpraznjenost cesarskega kulta v slovenski literaturi najbolj plastično ponazarja dejstvo, da je več slavlilcev Franca Jožefa svoje panegirične verze pozneje posvetilo kralju zedinitelju Srbov, Hrvatov in Slovencev Aleksandru Karadjordjeviću (Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko)...

Po letu 1918 kakšnih tehtnih razlogov za gojenje nostalgčnih prohabsburških čustev med Slovenci ni bilo: na Primorskem in Koroškem so bili ljudje zaposleni predvsem z vsakodnevno obrambo svoje narodnosti (fašizem v Italiji zatreskoraj ves slovenski tisk, spreminja slovenske priimke v italijanske, uničuje slovensko lastnino itd.), v Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji pa se je položaj močno izboljšal, saj se je srednje šolstvo prilagodilo dejanskim jezikovnim razmeram. Vrh vsega je bila leta 1919 v Ljubljani končno ustanovljena univerza, ki so jo rodoljubi od avstrijske vlade zaman zahtevali že od "pomladi narodov" dalje. Tudi slovensko gospodarstvo je doživelo opazen razmah. Kmalu se je pokazalo, da je toliko opevana zvestoba naroda do starosvetne podonavske monarhije in njene dinastije

¹⁸ Primerjaj antologijo *Slovenska muza pred prestolom* (urednik M. Dolgan), Ljubljana 1989.

¹⁹ *Slovenska muza pred prestolom*, 48; 49; 51.

²⁰ *Slovenska muza pred prestolom*, 78.

dejansko "hitro pokvarljivo blago". Čeprav so bile ekstatične besede o njej vsaj sprva mišljene iskreno, je nerazumevanje odločujočih faktorjev države za bistvene slovenske potrebe privedlo do preloma med prestolom in njegovimi podaniki. Na to je zlasti vplivala prva svetovna vojna, ki so jo oblasti ponekod skušale izkoristiti za obračun s Slovenci ne glede na njihovo lojalnost. Res je vlada v "vojskinem času" lahko po časopisih prebirala zaklinjanja kot: "*Zapiši v knjigo, večna zgodovina: Le Avstrija je naša domovina!*"²¹ ali "*Ne boste nam izbirali cesarja, ne v Belgradu, ne v Moskvi, ne v Milanu; mi že imamo svetlega vladarja, ki zanj živimo zvesti v bojnem branu, ki zanj umiramo v junaški krvi. Naš cesar - naš cesar je, naj bo: Franc Jožef Prvi!*"²², toda to so vse bolj bile samo vaje v slogu. Navsezadnje je prav sivolasi (in plešasti) cesar nosil velik del krivde za izbruh prve svetovne vojne, ki je onesrečila milijone.

Vladarski kult sta na Slovenskem v 19. stoletju bolj kot literatura gojila publicistika in zgodovinske pisane. Leta 1883 je v Ljubljani izšel nadvse razkošno opremljeni Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, leta

1898 pa v Celovcu le malo manj reprezentativni Naš cesar (spomenica ob petdesetletnici njegove vlade) Jožefa Apiha. Ker pa se Slovenci kot novodoben narod niso oblikovali ob misli na skupno zgodovino in t. i. državno pravo, temveč ob zavesti, da so ljudje, ki govorijo isti jezik, ne glede na meje kronovin eno, historiografija pri ustvarjanju njihovih kolektivnih predstav ni imela tolikšne vloge kot npr. pri Čehih, Madžarih ali Hrvatih. Potemtakem so tudi omenjene hiperpatriotične edicije dosegle zgolj trenutni in skrajno deklarativni učinek. Vrhu vsega je Fran Šuklje v svojem prispevku za Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem z neskrivano simpatijo pisal o češkem kralju Otokarju II. Přemyslu in o njegovem neuspešnem boju za oblast nad srednjim Podonavjem z nemškim vladarjem Rudolfom. V smislu poudarjanja slovanskega zavezništva je posebej izpostavil "preznamenito" Otokarjevo pismo poljskim knezom, kjer se govori o sorodstvu Čehov in Poljakov ter o tevtonski lakomnosti...²³ Dejansko so se tudi izrazito dinastične iz-

²¹ Slovenska muza pred prestolom, 95.

²² Slovenska muza pred prestolom, 108.

²³ F. Šuklje, Avstrijsko medvladje in ustanovitve habsburške vlade na Avstrijskem (1246-1283), Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem; Ljubljana 1883, 91.

daje izrabljale za širjenje aktualnih misli narodne politike in ne samo za ustvarjanje cesarskega kulta (pa Šuklje v zrelih letih sploh ni bil kak panslavistični ali neoslavistični zanesenjak).

Ko se je po letu 1970 v svetu začelo povečevati zanimanje za Evropo vzhodno od Zahoda (t. i. odkritje Srednje Evrope), so se tudi v slovenski literaturi pojavila dela, ki so tematizirala čas habsburške monarhije in cesarja Franca Jožefa. Takšna gibanja je napovedoval že izid slovenskega prevoda znamenitega Rothovega romana *Radetzky marsch* (1982), ki mu je kmalu sledila še Kapucinska grobnica. Upravičeno je mogoče domnevati, da je slika metaforičnih (ne dejanskih) staroavstrijskih Slovencev v teh dveh delih vplivala tudi na domačo pripovedno sceno. Jože Javoršek (1920 - 1990) je v svojih Spominih na Slovence eni izmed fikcionalnih oseb položil v usta tele besede:

“Vi mislite na revolucijo... jaz pa se sprašujem, kako boste zrušili cesarja Franca Jožefa, o katerem pravite, da je vrh monarho-fevdalnega-kapitalističnega sveta, a vsa ljudstva, tudi slovensko, ga ljubijo in časte skoraj po božje? Ljubijo ga tako močno, da vladarski družini odpuščajo samomore, nemoralo, blaznost in še vrsto drugih kozlarij. Cesar Franc Jožef je zapisan v srcu slehernega Slovenca, pa najsi se trka na klerikalne, liberalne ali pa socialno demokratske prsi. Povej mi torej, kako boste s cesarjem v srcu začeli revolucijo?”²⁴

Tudi podoba prestolonaslednika Franca Ferdinanda se v tem tekstu močno sklada z nekaterimi Rothovimi pogledi:

“Cesarska hiša je bila pač cesarska hiša, na Habsburžane so se Slovenci navadili kot na svoje vladarje, neki srbski študent pa je ustrelil prestolonaslednika cesarstva. Ta prestolonaslednik je bil hkrati tiho upanje vseh Slovencev, da se bo v boju za svobodno Slovenijo postavil na njihovo stran. Znano je bilo, da ni maral Madžarov, menda je pripravljaval preureditev monarhije v smislu federacije narodov, kar bi bila rešitev za vse: za narode monarhije in za monarhijo samo. Slovenec dr. J. A. Žibert je bil devet let duhovnik pri njem v Belvederu. Kot spovednik je bral duše dvornih prebivalcev in zato poznal zakulisno politično življenje. Dr. Žibert in z njim vsi dobri poznavalci razmer so bili prepričani, da je prestolonaslednik padel kot žrtev avstroogrske za-

rote zoper Srbijo. Kljub vsem svarilom so ga nalašč poslali na izzivalni pohod v Sarajevo. /.../ Franc Ferdinand je s svojim življenjem plačal sa- nje o boljšem svetu, Slovenci v habsburški monarhiji pa so z njim izgubili zadnje upanje, da bi si priborili Združeno Slovenijo. Mesta kot Trst, Celovec, Beljak, Maribor in Gorica bi bili mejni- ki slovenske države, ki bi bila imenitna, saj so Slovenci po mnenju strokovnjakov postali v gospodarskem pogledu relativno najmočnejši narod monarhije. In zdaj so šli vsi upi po vo- di...”²⁵

Vseeno pa v Javorškovi pripovedi ne gre za kakšno nostalgичno obujanje habsburškega mi- ta. Še večja distanca do česa takega je opazna v romanu Dimitrija Rupla Maks, ki je izšel leta 1983. Gre za postmodernistično prozo, ki se do- tika usode Francjožefovega mlajšega brata Fer- dinanda Maksimilijana, nesrečnega mehiškega “emperadorja”, ki si je med Slovenci tržaške okolice postavil pravljичni grad Miramar. Pisatelj - poznejši prvi zunanji minister neodvisne slo- venske države - ironizira habsburški kult tako, da ga prenese na stransko vejo dinastije, hkrati pa se ukvarja s sodobno stvarnostjo (poigrava se z nasprotjem oz. podobnostjo med internacio- nalističnim marksizmom in “maksizmom”, ki ga zagovarjajo fanatični člani “avstrijskega maksi- milijanskega društva”). Roman se čisto nič po naključju ne konča s smrtjo “poslednjega Habs- buržana” - maršala Tita... Tako je habsburški mit prehodil pot od panegiričnih pesmi prek anek- dot do parodije. Navsezadnje je to - če natanko premislimo - zelo naravna pot.

Zusammenfassung

Mag auch Berg und Eiche wanken,
Slowenentreu' vergehet nie!

Kaiser Franz Joseph in der slowenischen Literatur

Wenn die Haltung der Slowenen auch lange von einer exzeptionellen Treue gegenüber dem Hause Habsburg gekennzeichnet war, waren zu Beginn des 20. Jahrhunderts selbst auch bei ih- nen Individuen anzutreffen, die dem immer in- tensiver betriebenen Kaiserkult mit einer gewis- sen Kälte und Reserviertheit gegenüberstanden.

²⁴ J. Javoršek, *Spomini na Slovence I, II*, Ljubljana 1989, 39.

²⁵ J. Javoršek, n. d., 125.

Der jeglichem Traditionalismus feindlich gegenüberstehende Geist des Futurismus, der in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg auftauchte, fand auch im Raum zwischen Alpen und Adria Widerhall (der Schriftsteller Vladimir Levstik, der Publizist Vladimir Svetek), ebenso gewann jugoslawistisches Gedankengut an Boden, das auch vor den schwarz-gelben Grenzsteinen nicht haltmachte.

Der berühmte Laibacher Bürgermeister Ivan Hribar rühmt sich in seinen Lebenserinnerungen zweier Audienzen beim Kaiser (1896, 1897), die einen so starken Eindruck auf ihn gemacht haben müssen, daß er es nicht für ausgeschlossen hielt, der Kaiser könnte beginnen, für die politischen Tendenzen des slowenischen Volkes Interesse zu zeigen. Da das fünfzigjährige Thronjubiläum des Kaisers herannahte, hoffte Hribar, es möchte gelingen, dessen Gewogenheit zu gewinnen, wenn in Laibach sein Denkmal aufgestellt werden würde. An das Denkmal, das ein Geschenk des ganzen slowenischen Volkes sein sollte, waren seitens Hribars allerdings vergebliche Hoffnungen geknüpft worden, denn er schreibt: "Die Ereignisse haben mich belehrt, daß der Kaiserhof der Meinung ist, daß alle Geschenke unseres Volkes an die Adresse des Kaisers nichts anderes sind als der pflichtschuldige Gruß von Sklaven: "Ave Caesar, morituri Te salutant."

Kein Wunder also, daß gerade Ivan Hribar am 29. Oktober 1918, um 10 Uhr vormittags, vom Balkon des Laibacher Landhauses die Geburt des "freien Jugoslawiens" proklamierte. Er hatte sich von ihm erhofft, daß es die Verkörperung des Traums vom Recht werden möge, wurde allerdings von der Wirklichkeit in dem neuen Staat bitter enttäuscht: Beim Zerfall des Königreichs der Karadjordjevici beging er als fast Neunzigjähriger Selbstmord. Auch seinem Franz-Joseph-Denkmal war die Geschichte nicht förderlich: Nach dem Ende des Ersten Weltkriegs wurde die Statue des "alten Herrn" von ihrem Podest genommen und durch das Standbild eines der größten slowenischen Wissenschaftler, Franz von Miklosich, ersetzt. Den Kaiser der Doppelmonarchie ersetzte der Kaiser der Slawisten.

Fran Šuklje stellt in seinen ziemlich bissigen Lebenserinnerungen auch Franz Joseph dar. Šukljes "alter Herr" ist "in seiner Größe geradezu unzugänglich, ganz eingenommen von der

Vorstellung, unmittelbar von Gott zur Herrschaft berufen zu sein". Er wird als Monarch beschrieben, der "nicht einmal mit seinen Resortministern über Politik sprach, sondern nur über Angelegenheiten des jeweiligen Resorts", worin er sich von dem "jungen Kavallerieoffizier" - seinem Großneffen Karl (der mit seinem Innenminister Handl-Mazzetti über die russische Februarrevolution im Jahre 1917 sogar per Telefon verhandelte) unterschied. Während also Karl für den slowenischen Beobachter ein "Naivling" war, ein "Kaiserjüngling" und "armer Wicht", wird Franz Joseph als dem durchschnittlichen Bewohner seines Landes kaum zugänglicher Herrscher beschrieben. Es ist daher nicht überraschend, daß er in Šukljes Text vor allem vermittelt von Zitaten durch die Worte anderer Menschen in Erscheinung tritt: Das kritischste Urteil über ihn ist - bezeichnenderweise - dem Grafen Hohenwart in den Mund gelegt, der in den Tagen der Auflösung von Taaffes "Eisenband" sagte: "Das Unglück Österreichs ist: sein Kaiser ist ein Mensch ohne Charakter!"

Šuklje zeigt in seinen minutiösen Aufzeichnungen auch den ganzen falschen Glanz der Donaumonarchie, die auf der politischen Szene der Welt von gestern die Rolle einer Großmacht zu spielen versuchte, die sie aber in Wirklichkeit nicht mehr war. Šukljes kritisch intonierte Erzählungen über Franz Joseph passen so recht zum Zeitgeist nach dem Ersten Weltkrieg: Die Erfahrung des großen Konfliktes hatte die Menschen davon überzeugt, daß sie in der Welt von gestern, die später Stefan Zweig zur Nostalgie verklärte, tatsächlich im Reich der Verblendung gelebt hatten. Es war kein Zufall, daß die slowenischen Liberalen im Jahre 1919 die Übersetzung der recht pikanten Erinnerungen der Gräfin Larisch an das Auf und Ab am habsburgischen Hof auf dem Büchermarkt lancierten (der Titel lautete ganz dramatisch: "Die Habsburger entlarvt"). Šuklje, seiner Ausbildung nach Historiker, stützte sich bei seiner Nachzeichnung des Bildes des "alten Herrn" auf das Urteil seines bei weitem berühmteren Kollegen, des Gelehrten Jospeh Redlich.

In den Erzählungen der slowenischen Politiker (Josip Vošnjak, Fran Šuklje) sind auch einige Reminiszenzen an den Besuch Franz Josefs in Kranj im Jahre 1883 erhalten. Der Herrscher befand sich zu dieser Zeit auf dem Gipfel seiner Macht. Nach dem Zweiten Weltkrieg beschrieb auch der berühmte slowenische Slavist Matija

Murko seine beiden Begegnungen mit dem Kaiser. Die Erzählungen zeigen, daß sich der "alte Herr" nicht besonders für die Slowenen interessierte und sie auch nicht besonders gut gekannt haben kann. Den Berichten von Journalisten ist zu entnehmen, daß er sich bei seinen Besuchen in dem Gebiet zwischen Alpen und Adria am meisten für die Deutschkenntnisse der örtlichen Bevölkerung interessierte. Nur hier und da sagte er einmal die eine oder andere Phrase auf slowenisch. Franz Joseph legte nicht umsonst gesteigerten Wert auf die Feststellung, er sei ein *deutscher* Fürst. Als solcher spendete er denn auch 10.000 Kronen für den Bau des deutschen Theaters in Laibach. Die Summe ist nun wirklich nicht besonders hoch, umso größer war aber die symbolische Bedeutung dieser Geste in einer Zeit, als der Staat dem slowenischen Volk nicht einmal Oberschulen in seiner Muttersprache gestattete, und als utraquistische Gymnasien Regierungen ins Wanken brachten (das Koalitionskabinett des Fürsten Windischgrätz mußte aufgrund der Verwicklungen im Zusammenhang mit dem slowenisch-deutschen Progymnasium in Cilli im Jahre 1895 zurücktreten).

Trotz der starken Einbindung der slowenischen Literatur in den geistigen Raum Mitteleuropas war hier der Kaiserkult nur relativ schwach und nur in bestimmten Genres lebendig. Er beginnt mit der barocken panegyrischen Dichtung der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts (Anton Felix Dev bzw. Janez Damascen feiert in ihnen die Taten Josephs II. und die Erinnerung an Maria Theresia), seinen Höhepunkt erreicht er in den pseudoklassizistischen Versifikationen Jovan Vesel Koseskis (1798-1884). Danach verklingt er in Wiederholungen bereits bekannter Formeln bis zum Sturz des kaiserlichen Österreichs im Jahre 1918. Aufgrund der außergewöhnlichen Länge seiner Herrschaft ist Franz Joseph die zentrale Figur der slowenischen Ruhmesdichtung (nach der Menge der Versifikationen zu seinen Ehren können ihm nur, und

auch sie nicht einmal annähernd, Marschall Tito und der König der Serben, Kroaten und Slowenen, Alexander Karadjordjević, das Wasser reichen).

Nur die Epochen änderten sich, als Franz Josephs Verehrer die grundsätzlich unerschütterliche Treue der Slowenen zum Thron betonten (Bachscher Neoabsolutismus, Erster Weltkrieg), und es änderten sich die Zeiten, als man versuchte, eine solche Haltung auch rational mit der Gewogenheit des Herrschers dem slowenischen Volke gegenüber zu begründen (besonders in der Ära Taaffe: Janez Mencinger erklärte Franz Joseph im Jahre 1879 sogar zum "Vater der Völker"). Die Vorreiter des lokalen Parnass befaßten sich auf der deklarativen Ebene seit Vesels dichterischer Verarbeitung des Herrschermottos Franz Josephs *Viribus unitis* (1850) mit der Zusammenarbeit der Völker unter dem habsburgischen Szepter, doch der deutliche Aufstieg des Nationalismus, der von der kulturellen Idee des späten 18. Jahrhunderts in einen politischen Gedanken und gegen das Jahr 1900 in ein Wirtschaftsprinzip übergegangen war (Mottos wie Hier Deutsche - Hier Slowenen in *Svoji k svojom* [Jeder zu den Seinen]), erniedrigte derartige Visionen auf die Ebene manifestativer Schlagwörter.

Die inhaltliche Leere des Kaiserkultes in der slowenischen Literatur wird am plastischsten durch die Tatsache zum Ausdruck gebracht, daß nicht wenige aus den Reihen derer, die erst Kaiser Franz Josephs Lob gesungen hatten, ihre panegyrischen Verse später dem König der Serben, Kroaten und Slowenen, Alexander Karadjordjević, widmeten (Anton Funtek, Engelbert Gangl, Silvin Sardenko).

Abschließend soll noch darauf hingewiesen werden, daß der Kaiserkult im 19. Jahrhundert in den slowenischen Ländern in Publizistik und Geschichtsschreibung stärker gepflegt wurde als in der Literatur.